

Az új Kolumbusz

avagy a megismerés szenvedélye

„Úgy kövessetek engem, hogy magatokat követitek!”
Friedrich Nietzsche

„Hosszú homokpad, majd újra a sziklás tengerpart. Figyelmesen járattuk végig tekintetünket a vidéken. Embert nem láttunk. Aztán könnyű szél támadt és hatalmas, széles karimájú sárga szalmakalapot lebbentett meg a fehér homokon. Bungert ekkor felujjongott: »Ahol a szalmakalap, ott van Nietzsche! És valóban, kicsit odébb, egy jókora szikla mögött, nyakig a fehér homokba ásva megpillantottam Nietzschét. Az üdvözlés igazán komikus hatást keltett. Bungert mintegy ajándék gyanánt nyújtotta a professzor felé a mellette heverő szalmakalapot, míg Nietzsche, mint aki álmából ébred, nehézkesen föltápászkodott és nevetve verte le magáról a homokot.»

E leírás 1881 tavaszán lejátszódott jelenetet ábrázol. Csak néhány héttel vagyunk a *Morgenröte* (*Virradat*) megjelenése előtt. Nietzsche két svájci ismerőse, akiknek nevét, személyét mostanra már eltakarta a feledés, Genovában járt és futólag fölkeresték a filozófust a tengerparton, aki akkoriban szinte minden idejét a napsütötte homokpadon töltötte, a sziklák közt sütkérezve a mediterrán tavaszban.

1876-ban Nietzsche végképp szakított a „bayreuthi” Wagnerrel. Egyéb fájdalmas veszteség is érte: ifjúkori kebelbarátja, Erwin Rohde, akivel sokáig két test, egy lélek voltak, megnősült. Ezt az eseményt a filozófus megcsalt szerelmesként, saját személye ellen irányuló árulásként élte meg. Egyre inkább magára marad tömérdek baseli egyetemi és középiskolai kötelezettségével, rohamosan romló egészségének nyomasztó gondjaival. Kárpótlásul azonban két új baráttra tesz szert, akik már életének második feléhez, a majdnem teljesen vak, magányosan vándorló alkotó viszontagságos sorsához tartoznak: Paul Rée az egyik, Heinrich Köselitz (akit Nietzsche barátilag Peter Gastnak nevez el, ezért is így ismeri őt a világ) a másik új barát. Az előbbi az akkori közeljövő főszereplője, míg az utóbbi a távolabbi jövőé, a végjátéké. Paul Rée zsidó származású filozófus, a porosz–francia háború sebesült hőse, kedvezményes ösztöndíjak birtokosa, öt évvel volt fiatalabb Nietzschénél. Ő „beszélte rá” a filozófusra a francia aforizmaköltészeti moralista klasszikusait, Montaigne-t, Pascalt, La Rochefoucauld-t, Vauvenargues-t, La Bruyere-t, Chamfort-t, sőt Voltaire-t, majd Stendhalt is. Ő bábáskodott az *Emberi, túlságosan is emberi* című aforizmagyűjtemény (1878) megszületésénél, ő segített megszabadulni Nietzschének Schopenhauertől és Wagner-től, és végül ő beszélte rá a filozófust, hogy 1878. május 30-ára, Voltaire halálának 100. évfordulójára küldje meg a Wagner házaspárnak új könyvét, éppen a Voltaire-évfordulóra, akit Wagner, jó németként, valamennyi francia között a leghalálosabban utált.

Nietzsche a betegségéről egyik levelében azt írja, hogy 1879-ben összesen száztizennyolc napot számolt meg, amikor rohamai az elviselhetetlenségig fokozódtak. Mindez heves gyomorgörcsöket, szörnyű fejfájást, rohamszerű hányást jelentett, amikor is félig bénultan és majdnem teljesen vakon napokig csak feküdni tudott, magatehetetlenül, szinte önkívületi állapotban. E részben öröklött betegséget szifiliszfertőzése még csak fokozta, kiszámíthatatlanná téve a rohamok ritmusát. Mindezekért 1879 szeptemberében végleg le kellett mondania egyetemi professzori állásáról bizonyos évjáradék fejében, és özvegy édesanyjához vonult vissza, Naumburg városába.

A mesébe illő baseli professzori kinevezés után tíz évvel Nietzsche egyetemi pályafutása végérvényesen befejeződött. A virágzó bayreuthi vállalkozás wagneri körei pedig az egykori propagandistát mint árulót „egyházi kiközösítéssel” sújtották. A nyárspolgári Naumburgban a bigottságig vallásos édesanyjával, aki ápolta őt, sőt fölolvastatott neki (Tolsztojt, Puskind, Lermontovot), ám ugyanakkor „istentelennek”, édesapja emlékére méltatlannak bélyegezte, a költő-filozófus egyre inkább magára maradt, elszigetelődött. Csak vágyálmái éltették, hogy esetleges fölépülése után délre utazik, Itáliába, szabad filozófusként új életet kezd, mert már jó ideje ez az elképzelés foglalkoztatta a rögeszme erejével. Mégis új barátainak, Paul Rée-nek és Heinrich Köselitznek köszönhette, hogy súlyos betegsége emésztő tüzeből főnixként támadt fel. Ők látogatták rendszeresen Naumburgban, fölolvastak neki, lejegyezték tollbamondását, figyelmesen gondozták kézíratait és titkárkodtak mellette. Úgy közeledtek hozzá, ahogy ő közeledett Wagnerhez hajdan.

A „nagy felszabadulás” kezdetének naptári időpontja 1880. február 10. Nietzsche ekkor indul útnak Itáliába, és egészséges életének további tíz évét túlnyomórészt ott tölti. Új hazára nem talált, de állandó tartózkodási helyei ezentúl többnyire Velence, Stresa, Genova, Recoaro, Róma, Nizza, Mentone, valamint Szicília és majd a végállomás, Torino. Egyik életrajzírója megjegyzi, hogy Itáliában is éppen olyan beteg maradt, mint amilyen Svájcban és Németországban volt, és az állandó utazgatás, a vándorélet valóban nem tett jót neki. Átutazó maradt, inkognitóban élt, rendszertelenül étkezett és általában „poste restante” volt elérhető, mint aki maga sem tudja, hol tartózkodik másnap. „Tévelygő szökevénynek” nevezte magát, de folyton keresett, kutatott, feledhetetlen élményekkel töltötte föl önmagát Itáliában, az európai kultúra bölcsőjében, és szakadatlanul írta művét, „költői-filozófiai önéletrajzát”. Közép-Európa moralizáló börtönéből való kitérését nemcsak „nagy felszabadulásnak”, hanem „nagy gyógyulásnak” is nevezte, és ez valóban meghozta a filozófiai áttörést.

Új Kolumbuszként határozta meg önmagát, ez Genovában, Kolumbusz városában ötlött föl benne, aki az emberi lélek beláthatatlan messzeségeiben új kontinenseket tár föl. És a genovai tengerparton ma is áll még a szikla, amelyre, úgy tervezte, a következő feliratot véseti majd: „Kolumbusz : Nietzsche – 1481 : 1882. Liberatores generis humanorum”. Vagyis: Az emberi nem felszabadítói.

1880-ban Nietzsche filozófiájának önmagán kívül semminemű szilárd támpontja nincs. A *Virradat* előszavát így indítja: „Ebben a könyvben munka közben látunk egy vajúó, fúró, ásó, mindent aláásó »föld alatti« lényt, vagyis egy vakondot, de ugyanakkor egy gyógyulófélben lévő emberi lényt is.” (A filozófus köny-

vének eredetileg a „Pflugschar” – Az ekevas címet akarta adni.) „Visszatértem”, vagyis a *Virradat* énje megtalálta a „saját megváltását”. A „filozófusok Kirkéje” a morális előítéletek ellen száll harcba, a morálba vetett bizalmat ássa alá.

Werner Ross életrajzíró szerint a *Zarathusztra* első részét alkotója minden bizonnyal a „kilencedik szimfónia első tételének stílusában írta, míg a *Virradat* előszavában kétségkívül van valami Beethoven vonósnégyese op. 132 harmadik tételéből (*Imádság hosszú betegség után*), jóllehet a szöveg nem »molto adagio«-ban, hanem »allegro con moto«-ban fogant.”

Többen is felhívták figyelmünket a tényre, hogy 1880-tól kezdve Nietzsche „mélyreható átalakuláson” ment keresztül. Jaspers szerint mindez nem csupán írásai tartalmában mutatkozott meg, hanem élményeinek formai megmunkálásában is.

És milyen is ez az új filozófia? Nem terjengős tantételek, hosszadalmas levezetések, valamiféle logikailag rendíthetetlen igazság rendszeres fogalmi alapjain, hanem az elmagányosodás szabadságának, a nagy felszabadulásnak majdhogynem gátlástalan, parttalan, „költői-zenei” csapongása. A gondolkodás gesztusa már nem a tantétel, hanem a genovai tengerparton Nietzsche eszébe villant ötlet, amelyből az aforizma megszületik. Új felfogását filozófiai impresszionizmusnak vagy gondolati és nyelvi pointillizmusnak is nevezik. Igen. Némi túlzással és enyhén erőltetett metaforikus színezettel megkockáztathatjuk, hogy a *Virradat* társszerzője a tenger. A tengerparton sebtében lejegyzti ötleteit, majd siet is haza, ahol hatodik emeleti nyomorúságos, különféle gyógyszerrel zsúfolt szobájában megkomponálja az ötletből az aforizmákat. De ez már nem az *Emberi, túlságosan is emberi* Nietzscheje, aki a Schopenhauertől és Wagnertől való megszabadulásnak a „válság emlékművét” emelte, hanem önálló filozófus, aki a következő módon jelölte ki feladatát: „A megismerés szenvedéllyé változott bennünk, amely semminemű áldozattól nem riad vissza és alapjában véve semmitől sem tart, legfeljebb tulajdon elhamvadásától. (...) Igen, gyűlöljük a barbárságot, inkább kívánjuk az emberiség hanyatlását, mint a megismerés visszaesését!” (429. af.)

„A meggyőződések veszélyesebb ellenségei az igazságnak, mint a hazugságok.” Ezt a költő filozófus még az *Emberi, túlságosan is emberi* című könyvében írta le, ám szerintünk ez lehetne a *Virradat* legtalálhatóbb jelmondata.

Nietzschének semmiféle meggyőződése, semminemű reformprogramja nincs, amelyre meg akarná téríteni embertársait. Miután megszabadult a meggyőződések börtönéből, Wagner korszakának bértollnoki kötelmeitől, nem kíván újat építeni, hanem – éppen ellenkezőleg – még radikálisabban folytatja a meggyőződések lerombolását. A művészet és a zseni, valamint a vallásos érzület privilégiuma után könyörtelenül a „morális előítéleteket” veszi górcső alá. A filozófiai megismerés Nietzsche számára összefonódik a morállal, még akkor is, ha a megismerés szenvedélye – amelyet immár az igazság akarásának nevez – magában a morál fejlődésében gyökerezik, a morál önfejlődését jelenti, amennyiben a megismerés végső értelme, célja és sikere nem lehet egyéb, mint a „morál önmegszüntetése” (*Selbstaufhebung der Moral*). Vagyis munkahipotézise szerint, a megismerés szenvedélye már magában hordja a morális előítéletek szinte „automatikus” hatályon kívül helyezését. A megismerés embere a moralitás végső terméke és nem akar „már meghaladott dolgok-

hoz visszatérni, akár Istenről, erényről, igazságról, igazságosságról, felebaráti szeretetről van szó". Nem ver hazugságból hidat a „régiszmék” túlságához.

Nietzsche előtt azonban a megismerés szenvedélye sem áll meg, mert egy 1880-as hátrahagyott följegyzésében ezt írja: „Igen, ez a szenvedély is tönkretesz minket! De ez még nem érv ellene. Mert akkor érv lenne a halál is az individuum élete ellen.”

A könyv egy másik helyén a lehető leghíresebb vagy leghírhedtebb nietzschei fogalom, a „hatalom akarása” születésével találkozunk. A filozófus Napóleont említi mint olyan embert, akiben a legerősebben élt „a hatalom érzése” („Gefühl der Macht”). Valójában – írja Nietzsche – minden ember Napoleonhoz hasonlóan jár el, mert mindent az „uralkodás szenvedélyének” rendel alá: egy ösztön lesz úrrá az összes többin és mindössze ez szolgál oksági alapul valamennyi morális (vagy amorális) cselekedethez. Ismét másutt Pál apostol lelki-szellemi genealógiáját vezeti le, akit az első keresztény embernek nevez. Ezen az úton haladva jut el 1888-ban az *Antikrisztus* című művéhez. Elképzelhető, hogy e cím fordítása pontatlan, ugyanis a német „der Christ” szó nem csupán Jézus Krisztust jelöli, hanem a keresztény embert, így a kereszténységet is. Talán pontosabb fordítás volna „A keresztény ember ellensége” vagy „A kereszténység ellensége” cím, mivel e könyv nem annyira Krisztussal fordul szembe, mint inkább a kereszténységgel mint kultúrtörténeti folytonossággal. Ami pedig nem mindegy.

Az *Emberi, túlságosan is emberitől* kezdve az aforisztikus nietzschei alkotás írásmódja többé-kevésbé ellenáll a tematikus rendszerezhetőségnek. A mű általános jellemzője „nyitottsága”, beláthatatlanul hatalmas, már-már provokatívan gondolatébresztő ereje. Profán módon úgy fogalmazhatnánk, hogy Nietzsche kritikai gondolkodásra neveli az embereket, ne fogadjanak el rosszfajta beidegződéseket, „első kézből” próbáljanak dönteni, ne alattvalók, hanem állampolgárok legyenek. Ez pedig, ha nem is forradalmi, mindenesetre meglehetősen „felvilágosító” állásfoglalás.

Nietzsche néha a gondolkodás művészenek, művészi gondolkodónak nevezte magát. Mi költő-filozófusként tiszteljük. Nem azért, mert költeményeket is írt, hanem mert gondolkodása költői. Mit jelent ez? Nézzünk egy másik filozófust. Például Kantot. Az ő filozófiájának megértéséhez nem kell ismernünk az életét. Ez a hatalmas gondolati építmény logikailag tökéletesen szabályos, érthető, a racionális gondolkodásnak valóságos kristálypalotája, a filozófia történetének hideg fényvel csillogó ékessége. Fogalmisága tudatosan tér ki a hétköznapi élet elől, már-már matematikai filozófiának tekinthető. Mondatai a matematikai egyenletek félelmetes bizonyító erejével hömpölyögnek, ameddig a szem ellát, ám mintha egyetlen ponton sem érintkeznének a hús és vér élet leírhatatlanul eleven érzékenységgel.

Ezzel szemben, ha egyetlen pillantást is vetünk a nietzschei filozófiára, máris valósággal arcul vág minket a termékeny ellentmondások özöne, a perspektívák beláthatatlan sokasága, amelyek között szinte lehetetlen válogatnunk. Nietzsche filozófiájának megértése, átélése szenvedéssel teli életének ismerete hiányában egyszerűen lehetetlen. Ez a betegesen érzékeny, végtelenül finom érzésű ember életének minden élményéből költői-zenei vénával komponált művészi képeket.

Az „objektivitás” az ő számára már csak azért sem kívánatos, mert fékezi, gátolja az eleven étellel való minél közvetlenebb érintkezést. A „tisza ismeretet” öncsalásnak érzi csupán, amely csökkenti az alkotó személyiség erejét. Számára maga az élet az igazság, és ebből nem lehet „magánvalóan” igaz ismeretet elvonatkoztatni. Nietzsche tudatában volt kettős tehetségének, költői és filozófiai hangoltságának, és életműve pontosan ebből a feszültségből keletkezett.

Az újszerűség hatalma, a nietzschei mű varázsereje a filozófus vérbő életközelségéből és szubjektivitásából táplálkozik, amelyek sokkal jobban megfelelnek egész létünknek, mint az önmagában logikailag igaz és cáfolhatatlan elvonatkoztatás, amely azonban messze elmarad az élet teljessége, valóságos objektivitása mögött. Mondataiban az agyi vérkeringés lázas lüktetése, az agysejtek félelmetes, nagyfeszültségű örvénylése érződik. Szövegeit áthatja az élet kiszámíthatatlansága, a változás megfellebbezhetetlen állandóságának élménye.

Ha valaki első ízben veszi kezébe Nietzsche valamelyik könyvét, mindjárt érzi, hogy a „megértéshez” itt több kell az értelem türelmes munkájánál, amelynek során logikusan egyik fogalomtól a másikig haladva „tetten érzük” a mások gondolatait. Inkább úgy tűnik, valami félelmetes erőterbe, valóságos labirintusba került, amelyben minden oldalról iszonyatos igazságok tekintenek rá. Ám a következő Nietzsche-könyvben a labirintus másik elágazásában már egészen új igazságok „leselkednek” az olvasóra. Ezért érezheti úgy, hogy az élet legjellemzőbb arcához közelebb kerül őt olvasva, mint bármelyik más gondolkodó tanulmányozásának útján. A nézetek és álláspontok ellentmondásosságában erősebb szellemi hatalom hatása alá kerül, amely nem kötődik merev, dogmatikus módon igazságokhoz és álláspontokhoz, hanem összefonódik egy valósággal, amely csak önmaga törvényét, az állandóan alakuló, túlszordulóan gazdag és alkotó élet törvényét ismeri.

Tehát a nietzschei mű nem fogalmilag olvasandó, így nem olvasható, mivel nem csupán filozófia, hanem valami, ami hatalmasabb ennél: költészet.

A nietzschei gondolkodás vulkanikus esemény, amelynek utórezgései meg-ráznak, megindítanak vagy elriasztanak minket, biztos azonban, hogy közönyt semmiképp sem ébreszthetnek bennünk.

Végezetül idézzünk egy mai német filológust: „Lehet, hogy elveszett ember, aki Nietzscht követi, amint Thomas Mann vélte. De aki nem igyekszik megismerni őt, aki nem érzi, hogy Nietzsche a kritikai gondolkodás határait feszegeti, aki nem éli át, hogyan lopakodik be az emberi lélekbe a szenvedésből született gondolkodásnak ez az önkívülete, az példátlan gondolati és nyelvi élménytől fosztja meg magát.”

Romhányi Török Gábor